

A főrendiház 1885. évi reformja és a magyar főnemesség létszáma¹

A főrendiházi reform talán legjelentősebb, de szakmai körökben Vörös Károly 1887-ben megjelent tanulmánya révén mindenképpen a legismertebb eleme az, amely meghatározott mértékű földadó fizetéséhez kötötte a tagság gyakorlásának jogát. Ennek alapján a továbbiakban már csak azok a főnemesek lehettek a főrendiház tényleges tagjai, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 forintot tesz osztrák értékben”.² Vizsgálata során Vörös számszerűen felmérte a ház reform előtti tagságát, majd megnézte, hogy a census alapján mekkora hányaduknak sikerült megtartania a tagsági jogát, illetve a korábbi tagok közül mennyien estek ki a szükségesnél kevesebb földbirtok (pontosabban: az utána fizetendő adó) miatt. „Végeredményben kiderült ..., hogy a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújtott 3 ezer forinton felüli adónak megfelelő jövedelmet.” „Olyan arány ez, mely mindenekelőtt a főnemesség valóban, immár vagyon szerint is erős differenciáltságát bizonyítja, rámutatva a földadóval mérhető vagyon igen nagy hányadának az aránylag csekély számú megmaradtak ... kezén szükségképpen erős koncentrációjára.”³ Vörös Károly e megállapítása az elmúlt harminc esztendőben beépült a szakirodalomba, és ma már kanonizált részét képezi a dualizmus kori főnemesi társadalomról szóló ismereteinknek.⁴ Jómagam az alábbi-

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

² 1885: VII. tc. 2. § b)

³ Vörös 1987: 397–405.

⁴ Gyáni 2004: 224., Gyáni 2011: 65.

akban arról az oldalról kívánom megközelíteni a főrendiházi reform kérdését, hogy az említett módszer alapján eljárva, azaz a bent maradt és a kiesett tagok számát a reform előtti létszámhoz viszonyítva vajon valóban indokolható-e az idézett végkövetkeztetés? Levezethető-e ezekből az adatokból a magyar főnemesség vagyoni helyzete?

A főrendiház tagsága a reform idején

A vizsgálati probléma eldöntéséhez először is tekintsük át a főrendiház reform előtti tagságát. Az „1884. évi Szent-Mihály hava 25. napján megnyitandó” országgyűlésre meghívottakat a Főrendiházi Irományok köteteire támaszkodva rögzítettem az adatbázisomban.⁵ A belügyminiszter által a főrendiház korelnökének 1884. szeptember 24-én megküldött névjegyzék összesen 816 nevet tartalmaz: 2 Habsburg főherceget, 28 katolikus érseket és megyéspüspököt, 21 címzetes püspököt, a pannonhalmi főapátot és a jászói prépostot, 10 görögkeleti érseket és püspököt, 9 zászlósurat, a 2 koronaórt és a pozsonyi grófot, 66 főispánt, a fumei kormányzót, 28 herceget, 420 grófot, 224 bárót, valamint 2 erdélyi királyi hivatalos személyt. (A horvát országgyűlés csak október 16-án választotta meg a főrendi képviselőit.) Ha a felsorolt méltóság- és hivatalviselők között lévő főnemeseket is számításba vesszük, akkor 29 herceget, 442 grófot és 235 bárót, összesen tehát 706 főnemeset találunk a meghívottak között.⁶ Nekünk azonban az ülésszak végére vonatkozó adatokra van szükségünk, így a két időpont között bekövetkezett változásokra való tekintettel a fenti listát több ponton korrigálni kell:

- A meghívottak közül 12 személy már az országgyűlés megnyitásának idején sem élt.⁷ Ők eltávolítandók a listából.

⁵ A kutatás módszertanáról és az adatbázisról részletesen lásd: Ballabás 2018: 17–27. A kihívást ebben az esetben természetesen nem a közzétett listák és igazoló bizottsági jegyzőkönyvek egyszerű begépelése jelentette, hanem sokkal inkább az, hogy a pusztán a nevük megemlítésével szereplő személyeket egyenként be kellett azonosítani. Ebben az országgyűlési almanachok csak nagyon korlátozottan lehettek a segítségemre, hiszen a főrendiházi tagok életrajzaít először tartalmazó kötet három évvel később, 1887-ben látott napvilágot, s ennek az időközben végbement reformból adódóan már egy jóval szűkebb személyi körre korlátozódott a tartalma.

⁶ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet, 4–17. 2. . szám

⁷ Br. Fischer Ferenc († 1873 előtt), br. Horeczky Antal (†1882), gr. Hunyady Ferenc (†1882), gr. Jellachich Márk (†1882), br. Gervay Adolf (†1883), br. Schloissnigg János (†1883), gr. Szirmay Vince (†1883), gr. Bethlen Sándor (†1884.02.27.), gr. Teleki Miklós (†1884.07.22.), gr.

- Az ülésszak alatt elhunyt további 16 főrend.⁸
- Perczel István (Tolna) és Beniczky Ferenc (Jász-Nagykun-Szolnok) főispánok, hivatalukról leköszönvén, időközben elhagyták a főrendiházat.⁹
- Másrészt viszont számolnunk kell 50 új, az országgyűlés megnyitása után igazolt, más jogcímen még jelen nem lévő taggal is. Ezek között találjuk például Kussevics Svetozárt és báró Zsifkovics Jánost, Horvátország képviselőit (Inkey Nándor, a harmadik horvát főrendi képviselő magyar báróként már szeptemberben meghívásra került), Balogh Imre (Jász-Nagykun-Szolnok) és Simon Gyula (Moson) főispánokat, valamint 46 további, pusztán a főnemesi címe alapján igazolt egyént.¹⁰

Mindezeket a tényezőket figyelembe véve az 1884–1887. évi országgyűlés első ülésszakának berekesztése idején, 1885. május 20-án 836 tagja volt a főrendiháznak. Köztük 31 herceg, 452 gróf és 245 báró, vagyis összesen 728 főnemes személy (a teljes tagság 87%-a) foglalt helyet a padosorokban. Vörös elképzelése szerint a mérleg egyik serpenyőjébe ők helyezendők el, vagyis ehhez a létszámhoz viszonyítandó a kiesettek és a helyüket megtartók száma.

A reform végrehajtására való felkészülés, annak elfogadása után, rögtön megkezdődött. Az 1885. évi VII. törvénycikk szerint „Azon ülésszakkal, a melynek tartama alatt ezen törvény kihirdettetett, a főrendiház mostani alakjában befejezi működését és helyébe az ezen törvény értelmében szervezett főrendiház lép”. Az átalakulás

Tinti Károly (†1884.08.22.), gr. Tinti Viktor (†1884.09.07.), hg. Pálffy–Daun Lipót Károly (†1884.09.22.).

⁸ Ugron Lázár (†1884.10.26.), gr. Lónyay Menyhért (†1884.11.03.), gr. Festetics Leó (†1884.11.15.), gr. Vay László (†1884.11.25.), gr. Nyáry József (†1884.11. előtt), br. Duka Emil (†1885.01.10.), Kruesz Krizosztom (†1885.01.11.), br. Fiáth Ferenc (†1885.02.19.), gr. Forgách Antal (†1885.04.02.), gr. Berchtold László (†1885.04.12.), br. Jósika János (†1885.04.15.), gr. Hadik Béla (†1885.04.19.), Zeyk Károly (†1885.04.23.), gr. Pejácsevich János (†1885.04.27.), hg. Liechtenstein Frigyes (†1885.05.01.), gr. Forgách Gyula (†1885.05.01.).

⁹ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 238. 47. szám

¹⁰ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 173., 224–238., 254–255., 284–287., 342–343., 358., 438–440.; 2. kötet, 22–30., 93–96., 124., 282. A főnemesi rangjuk alapján meghívást igénylőkkel kapcsolatban a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni, hogy az 1869 és 1881 közötti országgyűléseken hogyan alakult az első ülésszak alatt utólagosan jelentkezők száma, illetve az eredetileg meghívottakhoz viszonyított aránya. A Budapesti Hírlap mindenesetre azt vélelmezte, hogy egy szokatlan jelenségnek lehetünk tanúi: „Minden oldalról a legfeszültebb várakozással néznek a felsőházi reform törvényjavaslat legközelebbi történő tárgyalása elé a főrendiházban ... Ez magyarázza meg azt is, hogy a főrendek eddig még sohasem tapasztalt nagy számban kérelmezik a királyi meghívót” (Budapesti Hírlap: 1885. március 11. 1.).

menetéről szólva a törvény előírta, hogy a főrendiház azonnal válasszon egy 21 tagú bizottságot, amely megállapítja az örökös jogú tagságot (elvieken) élvező főnemesi nemzetségek listáját, valamint külön jegyzéket készít ezek „mindazon nagykorú tagjairól, kik 24. évüket már betöltötték, vagy az 1885. évi július 1-ig be fogják tölteni és ... vagyoni képesítéssel bírnak”. Ezt követően a jegyzék nyilvánosságra hozandó, „azon felszólítással, hogy azok, kik a jogosultak közül netalán kimaradtak volna, a felszólítástól számított három hó alatt ... adják be jogosultságukat igazoló okmányaikat”. A törvény előírása szerint az új ülőszakra már ezen felszólalások figyelembevételével kellett intézkednie a belügyminiszternek az örökös jogú tagok meghívásáról. A reform utáni főrendiházba meginvitáltak 1885. szeptember 25-én keltezett listáján 382 név szerepel: az uralkodóház 20 főhercege, 31 katolikus és 9 görögkeleti egyháznagy, 13 protestáns egyházi méltóság, 10 zászlósúr, a pozsonyi gróf és a 2 koronaőr, a 3 horvát főrendi képviselő, a fiumei kormányzó, a Királyi Kúria elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi ítélőtábla elnöke, az örökös jogon meghívott 9 herceg, 163 gróf és 38 báró, az uralkodó által élethossziglan kinevezett 29 személy és a főrendiház által a kimaradó tagok közül megválasztott 50 fő.¹¹ A téves meghívásokat¹² is figyelembe véve az örökös jogú hercegek száma 8-ra, a grófoké 158-ra, míg a protestáns egyházi méltóságoké pedig 10-re módosítandó. 1885 kora őszen tehát 373 meghívottal, mögöttük – az egyes kategóriák közötti átfedések miatt – 361 személlyel számolhatunk; ebből 204-en (56,5%) örökös jogú tagok (is) voltak,¹³ a főnemesek száma pedig összesen 259 főt (71,7%) tett ki.

Vörös Károly terminológiájával élve azokat a főrendeket tekinthetjük tehát „megmaradtaknak”, akik 1885. május 20-án tagjai voltak az országgyűlés főrendiházának, és a szeptember 26-ra összehívott második ülőszakra a census alapján ismételten meg-

¹¹ Főrendiházi irományok 1884–1887. 3. kötet 2–13. 170. szám

¹² A meghívottak közül hg. Metternich Richárd, gr. Chotek Ottó, gr. Lamberg Ferenc, gr. Mitrowszky Wladimir és gr. Waldstein Ernő az osztrák urak házának tagja volt, így őket végül nem igazolták. (Az igazoló bizottság által hasonló kontextusban említett gr. Trauttmansdorff Nándor neve nem szerepel a meghívottak listáján.) Gr. Bethlen Béla jelezte, hogy az előírtnál kevesebb földadót fizet, Tisza Kálmán és br. Kemény Gábor református, valamint Péchy Tamás evangélikus főfelügyelők pedig képviselői megbízatásuk miatt lemondtak a főrendiházi tagságról (Főrendiházi irományok 1884–1887. 3. kötet 92–94. 178. szám).

¹³ Itt és a továbbiakban örökös jogú tagoknak tekintem azokat, akiket a főrendiház igazoló bizottsága ilyenként hivatalosan elismert, függetlenül attól, hogy az illető esetleg ténylegesen képviselőként működött. A főrendiházi tagság átmeneti szünetelése ugyanis nyilvánvalóan nem befolyásolja a vagyoni képesítés meglétét. Nem számítom viszont az örökös jogú tagok közé az uralkodóház főhercegeit, mert bár a törvény szerint azok voltak, de nekik nem kellett megfelelniük a censusnak.

hívást kaptak. Mivel az újjászervezett főrendiházba örökös jogon meghívott 204 főből 6-an csak az első ülészak berekesztése után jelentkeztek az igazoló bizottságnál (azaz tavasszal még nem voltak a ház tagjai), így ténylegesen 198 fő (27,2%) őrizte meg a tagsági jogát a cenzusos alapon, ellenben a korábbi 728 főnemesi meghívottból 530 személy (72,8%) már nem szerepel az örökös jogú tagok szeptemberi lajstromában.

A fenti arányokban nincsen semmiféle újdonság, nagyságrendileg megegyeznek a szakirodalomban közöltekkel. Csakhogy jelen esetben nem az adatok szorulnak magyarázatra, hanem a gondolatmenet. Vagyis a kérdés az, hogy a főrendiházi reform eredménye alapján valóban következtethetünk-e a magyar főnemesség földbirtokviszonyaira? Vörös ugyanis, ha jobban belegondolunk, valójában két *feltételezésre* építette a vizsgálatát:

1. Egyrészt a főrendiház reform előtti tagságát azonosította a teljes magyar főnemességgel, azon az alapon, hogy elvileg minden felnőtt főnemes férfi jogosult volt a személyes megjelenésre. Megemlíti ugyan, hogy az 1884 szeptemberében ténylegesen meghívottak körén kívül a Nemzeti Kaszinó tagjai között és a virilisták közel egykorú országos jegyzékében jelentős számban találhatók egyéb főnemes férfiak is, szerinte azonban ez „nem indokolja azt, hogy további vizsgálatunkba a ... kutatás nélkül csak bizonytalannak tűnő létszámot: 139 további személyt is bevonjuk, vagy éppenséggel újabb személyeket kutassunk fel”. (Az általa említett 698 főnemes taghoz képest ez önmagában is majdnem 20%-os többlet!) Ettől a ponttól kezdve a főrendiház reform előtti tagsága „elvben a csaknem teljes magyar főnemesség” névsorává válik a tanulmányban, s a különböző megállapítások már a főnemesség egészére vonatkozóan kerülnek megfogalmazásra. Számomra ezért kérdésesnek tűnik, hogy a régi főrendiház ténylegesen mennyiben reprezentálja a teljes magyar főnemességet.
2. Másrészt pedig azon a ki nem mondott feltételezésen nyugszik a vizsgálat, hogy a reform után minden olyan főnemes helyet foglalt a főrendiházban, aki erre az általa fizetett földadó alapján egyébként jogosult lett volna. Ebben azonban szintén nem lehetünk biztosak. Számításba kell ugyanis venni annak a lehetőségét is, hogy a cenzusnak látszólag megfelelni nem tudó, vagy esetleg eleve képbé sem került főnemesek egy része egészen más, nem vagyoni természetű okból hiányzott az újjászervezett főrendiházból.

Könnyen belátható, hogy ha az említett kételyek közül csak az egyik is helytálló-nak bizonyulna, akkor az erősen kérdésessé tenné a főrendiházi reform eredménye és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai között egyenes összefüggést kimutató

koncepciót. Minthogy jelen esetben az összehasonlítási alapok hiteléről van szó. Jelen tanulmányban az első esetet vizsgálom meg tüzetesebben.

A magyar főnemesség személyi állománya a reform idején

A reformot megelőzően a főrendiházi tagságra elviekben jogosultak pontos számával a kortársak sem voltak tisztában. Azt azonban már akkoriban is tudni vélték, hogy a ténylegesen meghívottak köre nem fedti le a teljes magyar főnemességet. Idősebb Szögyény-Marich László, aki 1870-től kezdve aktívan részt vett a reform módozatainak való gondolkodásban, az 1882-ben megjelent Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről című röpiratában a reformkor végétől kezdve áttekintette az egyes országgyűlésekre meghívott főrendek számát, majd így folytatta: „ha ezekhez még hozzávételnek azok, kik feljelenteni vagy meghívatni elfelejtettek, vagy magukat a megjelenésre alkalmas helyzetben nem érezték, vagy a közügyek iránt mi érdekeltséggel sem viseltetvén, meghívatni nem is óhajtottak, valamint az összes erdélyi grófok és bárók; – a magyarországi főrendi házba való meghívásra jogosultak számát legalább 1000-re lehet tenni!”¹⁴ A reform képviselőházi vitájában Ugron Gábor az indigenák kapcsán vélekedett úgy, hogy „Azok száma, kik e jogot élvezhetnék, 1200-on felül rug”.¹⁵ Ugyanitt Tisza Kálmán egyik felszólalásában az olvashatjuk, hogy „ha mindazok, a kik a mai helyzetben joggal birnak, meghívják magukat, [a főrendiház létszáma] el fogja érni legalább az 1100-at”.¹⁶ A Budapesti Hírlap 1885 tavaszán szintén hangot adott e bizonytalanságnak: „Kétségbevonhatatlanul a főrendiháznak egy alig meghatározható nagy száma, még igényelheti a királyi meghívót; így egyedül a 250-et meghaladó indigena-családok tagjai, akiknek lakóhelyük sem ismeretes, az eddigi uzus értelmében minden fennakadás nélkül követelhetik meghívattatásukat a főrendiházba”.¹⁷ S ezen felül voltak még olyan honosított magyar főnemesek is, akik eleve nem lehettek jelen a főrendiházban. Itt azokra az indigenákra és leszármazottaikra gondolok, akiktől 1840-ben kifejezetten megtagadták a törvényhozásban való automatikus helyet és szavazatot.¹⁸ A fentiek

¹⁴ Szögyény 1882: 10.

¹⁵ Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 178. 1882. február 16.

¹⁶ Képviselőházi napló 1884–1887. 5. kötet 376. 1882. április 20.

¹⁷ Budapesti Hírlap: 1885. március 11. 1.

¹⁸ Az országgyűlés általi honosítások három évszázados történetében mindössze 13 személynél említik a törvények (1715: CXXX. tc., 1723: CXXIII. tc., 1723: CXXIV. tc., 1729: XLVI. tc., 1840: XLVI. tc., 1840: XLVII. tc.) a diétákon való személyes részvétel jogát. A gyakorlatban azonban azok is megjelenhettek, akiktől honosításuk alkalmával nem tagadták meg ezt a jogot.

értelmében tehát számos oka lehetett annak, ha valaki lemaradt a meghívottak listájáról. Noha a konkrét okokat az esetek döntő többségében homály fedi, arra azonban megvan a lehetőségünk, hogy a magyar főnemesség egészének tükrében vizsgáljuk a távol lévők kérdését. Hiszen személyi szinten immáron rendelkezésünkre áll mind a teljes főnemesség,¹⁹ mind pedig a főrendiház reform előtti tagságának pontos listája. Nézzük meg tehát, hogy az 1885. május 20-án életben lévő 3913 magyar főnemes személy hogyan viszonyul a főrendiház ekkor 728 főnemest számláló tagságához.

Az természetesen első ránézésre is látszik, hogy a magyar főnemesség létszáma jóval nagyobb volt, mint ahányan helyet elfoglaltak a főrendiházban. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, mivel jelen esetben a demográfiai szempontok is szerepet játszanak. Először is nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy – az 1880-as évek Magyarországon még csaknem magától értetődő módon – a nők semmiféle szinten nem vehettek részt a törvényhozás folyamatában.²⁰ Ebből adódóan a főrendiházban is hiába keresnénk őket. (Adott esetben a feleségek kezén lévő földingatlan azért jól jöhetett a census teljesítéséhez.) A nemi különbségek mellett életkori kritériumokkal is számolnunk kell. Tekintve, hogy sem az országgyűlés kéttáblás szervezeti rendjét rögzítő 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk, sem a főrendek üléséről szóló 1687. évi X. törvénycikk nem foglalkozik a meghívandó mágnások életkorának kérdésével, így ezt a szokásjognak kellett szabályoznia. Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán (feltehetően Pálmány Béla nyomán) úgy tudja, hogy „1608 és 1885 között a király által személyüknek címzett meghívó levéllel a »teljes korú« – 21 éven felüli – mágnás férfiak” vehettek részt személyesen a rendi országgyűléseken.²¹ Rájuk hivatkozik Szijártó

A főrendiházi reform végrehajtását előkészítő 21 tagú bizottság szerint „A mi a honfűsítettakat illeti, törvény alapján csak azon családok tarthatnának igényt a jegyzékbe való felvételre, melyeknek honfűsítése az ülés és szavazati jog becikkelyezése mellett történet. Azonban királyi kegyelem folytán számosan nyertek meghívót az ülés és szavazati jog külön becikkelyezése nélkül honfűsítettak sorából is, sőt egyes családok meghívására rendszeres gyakorlat fejlett ki. A hazai jogfejlődésben pedig a szokás törvényerővel bírván, a rendszeres meghívások folytán ezen családok jogosultságát kétségbe vonni nem lehetet” (MNL OL K 587 1. csomó – A. 1–2.). Velük szemben 1840-ben 17 személytől (14 nemzetségtől) *expressis verbis* megtagadták a személyes törvényhozói jogokat (1840: XLIX. tc., 1840: LI. tc., 1840: LIII. tc.).

¹⁹ A magyar főnemesség fogalmáról, létszámáról és a felhasznált forrásokról bővebben lásd „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányt ebben a kötetben!

²⁰ Kéri 2008: 68–78.

²¹ Dobszay–Fónagy 2003: 88. Az idézett szövegrész eredeti forrása (a tankönyv irodalomjegyzékéből hiányzó) Pálmány Béla lehetett: „az egyházi és világi főnemesség külön kiváltságát képezte 1608 és 1885 között, hogy a király által személyüknek címzett meghívó levéllel a »teljes korú« – 21 éven felüli – mágnás férfiak személyesen részt vehettek az országgyűlés felső

István a 18. századi diétákról írt monográfiájában, megemlítve, hogy saját kutatásai szerint „valójában fiatalabbak is feltűnhettek tapasztalatszerzési célból, s általában rövidebb időre”.²² Hasonlóan vélekedett Pálmány Béla is a reformkori országgyűlések történeti almanachjában, amikor Szijártó előbbi munkáját citálva szintén a 21. életév betöltésében határozta meg a meghívóra jogosultak körét.²³ (És ezzel visszaértünk az információ eredeti forrásához, azaz magához a szerzőhöz.) Ellenben ugyanő Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachjának előszavában „a 20 év feletti (ún. teljes korú) főnemesi rangú férfiak” meghívásáról szólt.²⁴ A főrendek itt szereplő életrajzai között azonban ennél fiatalabb mágnások is felbukkannak: Rudnyánszky István báró például 1831 decemberében, Ráday Pál gróf pedig 1830 júniusában született,²⁵ vagyis 1848 nyarán az előbbi csak 16 és fél, utóbbi pedig 18 éves volt. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az említett szerzők valamennyien tévesen közölték a „teljes kor” (nagykorúság) alsó határát: a rendi jogrendszer szerint a férfiak esetében ez nem a 20. vagy a 21., hanem a 24. életév betöltéséhez kötődött.²⁶ Ezt a szabályozást vette át később a nők teljeskorúságáról szóló 1874. évi XXIII., valamint általánosságban a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk, és nem mellesleg a főrendiházi reform során is a 24. életévüket betöltött nagykorú főnemes férfiaknak adatott meg a tagság elvi lehetősége.²⁷

Az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakájának főrendiháza esetében nemcsak a szakirodalom bizonytalannak tűnő megállapításaira hagyatkozhatunk, hanem az összegyűjtött adatok alapján lehetőség kínálkozik a meghívott főrendek tényleges életkorának vizsgálatára is. 1884. szeptember 25. és 1885. május 20. között összesen 854 személy fordult meg a főrendiház tagjainak sorában, akik közül 836 fő (97,9%) születési időpontja ismert (765 személyé napra pontosan, 71 fő esetében csak az év). Ezeket az igazolás dátumával összevetve kiszámítható tehát, hogy a főrendiház aktuális tagjai hány évesen kerültek meghívásra. Az alábbi diagram a reform előtti utolsó főrendiház korösszetételét ábrázolja 10 éves korcsoportokra tagolva:²⁸

táblájának ülésein” (Pálmány 1997. 49.).

²² Szijártó 2005: 49.

²³ Pálmány 2011: 23.

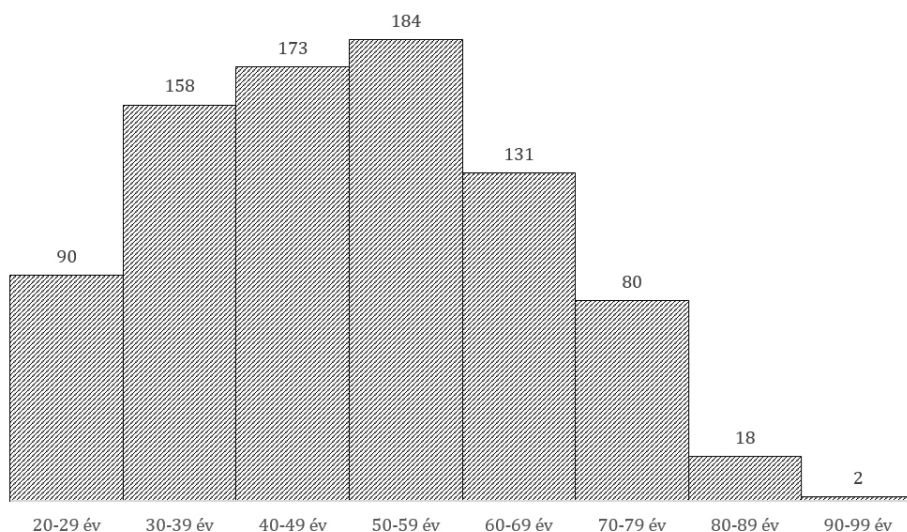
²⁴ Pálmány 2002: 16–17.

²⁵ Pálmány 2002: 1132. és 1118. Rudnyánszkynek csak a halálozási idejét közli Pálmány. A születési dátumára nézve lásd: Szluha 2005: Rekord sorszám: 18909.

²⁶ Béli 2000: 52–53.

²⁷ 1885: VII. tc. 2. § b)

²⁸ A pontos születési dátummal rendelkezőknél korévekkkel, vagyis az igazolás időpontjában betöltött életkorral számoltam, míg a többiekénél – jobb híján – a születés és az igazolás évének (1884 vagy 1885) különbségét vettem.

1. ábra

A reform előtti utolsó főrendiház tagjainak életkori megoszlása (1884–1885)

1884/1885-ben a 837 ismert születési időponttal rendelkező főrend átlagéletkora 49,6 év volt. A főrendiház két legidősebb tagja ekkor Nyáry István gróf és Bezerédy Miklós makáriai választott püspök, akik mindketten túl voltak már a 90. életévükön. Minket viszont elsősorban a másik véglet, a legfiatalabbak érdekelnek, hiszen a meghívásra jogosultak alsó korhatárát szeretnénk megtudni. A legifjabb főrend Ráday Pál gróf volt, aki 1861. május 8-án született,²⁹ vagyis 1884. szeptember 25-én még csak 23 betöltött életévvel rendelkezett. Az ő jelenléte azonban különleges esetnek tekinthető: már 1884 tavaszán, az előző országgyűlés vége felé meghívást kapott, miután az igazoló bizottság „a felmutatott okmányokból ... meggyőződött, hogy folyamodó nagykorúnak nyilvánított”.³⁰ Normális esetben viszont, úgy tűnik, ezzel az életkorral nem kerülhetett volna be a főrendiház tagjai közé. Az 1860. november 25-én született Miske Kálmán báró³¹ hiába szerepelt 1884. szeptember végén (mindössze két hónappal a 24. születésnapja előtt) a meghívottak listáján,³² az igazoló bizottság csak december 12-én kérte fel a főrendiház elnökét a királyi meghívólevelének kies-

²⁹ Gudenus 1990–1999: III. kötet 150.

³⁰ Főrendiházi irományok 1881–1884. 8. kötet 374. 628. szám

³¹ Gudenus 1990–1999: II. kötet 334.

³² Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 16. 2. szám

közlésére, amikor „a felmutatott keresztlevélből meggyőződött, hogy folyamodó a törvényes teljes kort folyó évi november 29-én már elérte”.³³ Ezt a gyakorlatot támasztja alá közvetett módon az is, hogy a nagykorúsított Ráday Pálon kívül a főrendiház valamennyi tagja betöltötte a 24. életévét, amikorra igazolásra került. A fenti diagram első oszlopa ebből következően csonka, hiányoznak belőle a 20–23. éves korosztályok. Összességében nézve az látszik, hogy a főrendiházi reformot közvetlenül megelőző időszakban a „törvényes teljes kort” elérő, vagyis a 24 éven felüli férfiak voltak jogosultak a „kegyelmes királyi meghívólevélre”. Ez alól csak az esetlegesen nagykorúsítottak jelenthettek ritka kivételt.

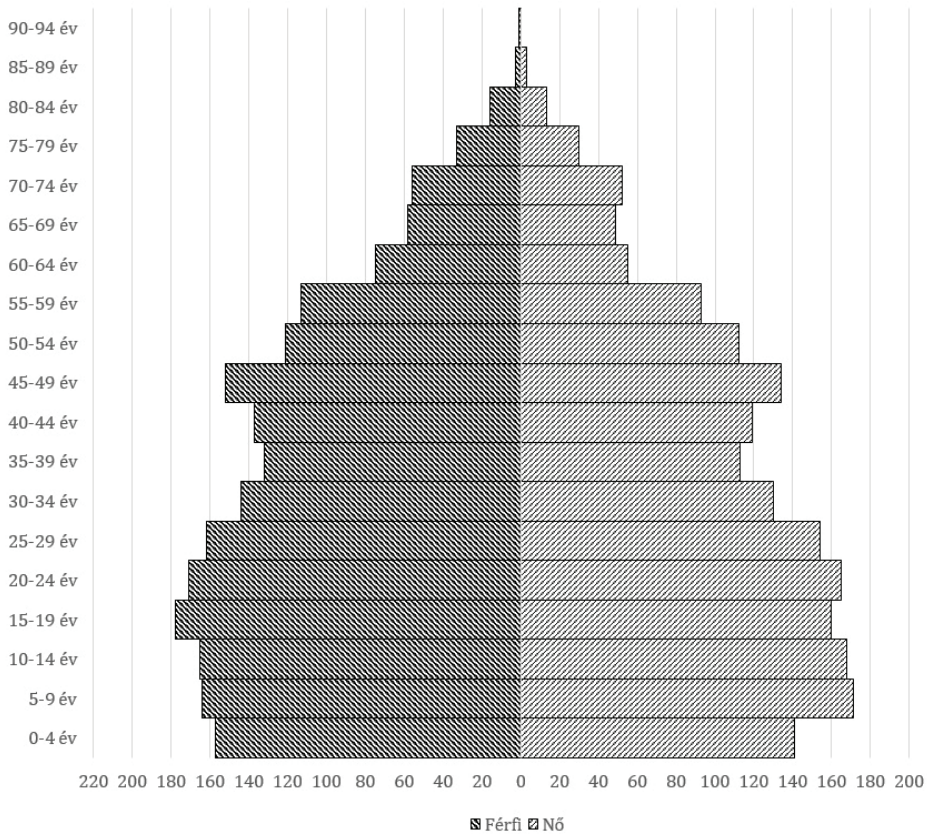
A magyar főnemesség 1885. május 20-án élő 3913 tagjából tehát az imént leírtaknak megfelelő demográfiai jellemzőkkel rendelkezőket kell kiválogatni ahhoz, hogy összehasonlíthassuk őket a főrendiház aktuális tagságával. A 3913 személyből 3900 fő (99,6%) születési időpontját ismerjük (3581 személyét napra pontosan, 319 fő esetében csak az évet).³⁴ Ennek alapján jelen esetben is kiszámolható a kérdéses személyek életkora.³⁵ Egy csoport nemi és életkori szempontok szerinti tagoltságának szemléltetésére az úgynevezett korfa a legmegfelelőbb diagramtípus, ahol a függőleges tengelyen feltüntetett életkori kohorszokhoz tartozó férfiak és nők számát egy-egy szalagdiagram hossza mutatja. Az alábbi diagramról leolvasható az ismert születési időponttal rendelkező magyar főnemesség száma, nem és életkori csoportok alapján tagolva, a régi főrendiház működésének utolsó napjára vonatkozóan.

³³ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 255. 55. szám

³⁴ A születési időpont ismeretének hiányában közvetett adatok alapján is lehetséges az illető életben léteire következtetni. Mindez természetesen azt már nem teszi lehetővé, hogy életkori vizsgálatokba is bevonjuk az adott személyt.

³⁵ Az eljárásra vonatkozóan lásd a 28. lábjegyzetet!

A főrendiház 1885. évi reformja és a magyar főnemesség létszáma

2. ábra
A magyar főnemesség korfája (1885. máj. 20.)

1885 májusának végén 2042 férfi (52,2%) és 1871 nő (47,8%) alkotta a magyar főnemességet, akiknek (pontosabban az ismert születési időponttal bírónak) az átlagéletkora 32 év volt. Mivel jelen esetben egy konkrét kérdésre – a reform előtti főrendiházban tagsági joggal rendelkező főnemesek arányára – keresem a választ, így nem szándékozom részletekbe menően jellemezni a főnemesség demográfiai viszonyait. Egy módszertani szempontból fontos problémára azonban mindenképpen fel kívánom hívni a figyelmet. Amint az közismert, a korfa az alakjával is fontos információkat közvetíthet. A létszámában gyarapodó társadalmak esetén a talapzat széles, a korfa alakja egy háromszöghöz hasonlít. (Oldalai annál meredekebbek, minél magasabb a várható átlagos élettartam.) Ezzel szemben a stagnáló társadalmakban a fiatalabb életkori csoportokba tartozók száma közel megegyezik a középkorúakéval, a fogyó népességű társadalmak esetében pedig a fiatalabb koh-

országok létszáma elmarad a középkorúakétól, azaz a korfa keskeny alapon állva felfelé egy kissé szélesedik. A magyar főnemességről készített fenti korfa egy fogyásnak indult, de jobb esetben is csak stagnáló létszámú csoport képét mutatja. (Erre egyébként más vizsgálatok is ráerősítenek.)³⁶ Maga a korfa azonban valamelyest biztosan eltúlozza ennek a mértékét. A probléma hátteréhez tudnunk kell, hogy a magyar hivatalos statisztika szerint az 1881–1890 közötti évek átlagában a szűkebb értelemben vett (Horvátország nélküli) Magyarországon minden 100 újszülöttből 37 nem élte meg az 5. születésnapját.³⁷ De nemcsak hazánkban, hanem a Monarchia másik felében is hasonló nagyságrendű problémát jelentett a gyermekhalálozás. Az osztrák statisztika a magyartól eltérő logikával nem az élveszületések, hanem a halálozások arányában mutatta ki ezt. Eszerint a Birodalmi Tanácsban képviselt tartományokban 100 halálozásból átlagosan 47 esett az 5 éven aluli gyermekekre 1885-ben.³⁸ A leírtaknak megfelelően azt kellene tehát tapasztalnunk, hogy például az 1885 tavaszán élő 54 főnemesi csecsemő – 1 éven aluli gyermek – egy jelentős része a következő években elhalálozik majd. Ehhez képest történetesen egyetlen olyan csecsemő sem szerepel a korfán, aki 5 éves kora előtt elhunyt volna. Bár a főnemesség egy (pillanatnyilag meg nem határozható) része a korabeli átlagembernél látványosan kedvezőbb körülmények között élt, azt bizonyára hiba lenne feltételeznünk, hogy a csecsemő- és gyermekhalálozás egyáltalán nem érintette őket. Véleményem szerint sokkal inkább a genealógiai kézükönyvekben kell keresni a hibát, vagyis abban, hogy az egészen fiatalon elhunytak többnyire kimaradtak ezekből a munkákból,³⁹ és ennek következtében az adatgyűjtésben sincsenek

³⁶ Lásd a 7. ábrát és annak szöveg környezetét ebben a kötetben, „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányban.

³⁷ Népszámlálás 1893: 1. rész 86–87.

³⁸ *Bewegung der Bevölkerung* 1888: IX.

³⁹ A korabeli genealógiai kézükönyvek szerzői az idővel egyre szaporodó szakmunkák és a saját kutatási eredményeik felhasználása mellett fokozottan számítottak az érintettek adatközléseire is – inkább kevesebb, mint több sikerrel. Ez a törekvés Nagy Iván úttörő munkájának 1857-ben írt előszavában is felbukkan: „A legkimerítőbb adatokat tehát csak egyes családok mindenképpen elfogulatlan és hiteles közleményei nyújthatnák, ezt azonban egészen reményleni fajunk ismerete nem engedi” (Nagy 1857–1868: I. kötet IV.). Fél évszázaddal később Kempelen Béla már kifejezetten az üzleti haszon reményében jelentette meg az újabb és újabb családtörténeti műveit. E céltól vezérelve a remélt adatszolgáltatás egy új – az elkészült munka minőségét nem feltétlenül pozitív irányba befolyásoló – szemponttal is kiegészült. Egyik 1913-ban kelt levelében például az alábbi módon igazította el a hozzá forduló érdeklődőt: „Egyet azonban máris megjegyzek, hogy a családdal csak abban az esetben foglalkozhatom majd részletesebben, ha Uraságodat is munkánk előfizetői között tisztelhetjük”. Vagy egy év-

jelen. Azaz a korfa talapzata, a fiatalabb kohorszokba tartozók köre a valóságban szélesebb lehetett a fentebb látottaknál. Kérdésként merülhet fel ezek után, hogy mire használhatók, illetve mire nem használhatók a genealógiai munkákból nyert adatok. Először is számolnunk kell azzal, hogy ezek nem tartalmazzák a szoba jöhető személyek teljességét. Ebből adódóan a magyar főnemesség 1885. május 20-i létszámaként kimutatott 3913 fő egy minimális értéket jelent. Ennyien egészen biztosan voltak, viszont nem teljes az állomány: a pillanatnyilag még élő, ám csecsemőként vagy kisgyermekként néhány éven belül elhalálozó személyek hiányoznak a névsorból. Hozzá kell tenni, hogy ezt a következtetést egy konkrét időmetszetenél tapasztaltak alapján vontam le. Nem azt állítom tehát, hogy általános érvénnyel kimaradnának a genealógiákból, de mindenesetre számításba kell venni a kisebb-nagyobb mértékű hiányuk eshetőségét. Bizonyos demográfiai kutatások – például a születés és a termékenység körébe tartozó vizsgálatok – elvégzésére így alkalmatlanok ezek az adatok. Jelen tanulmányban viszont elsődlegesen a 24 éven felüli, főrendiházi tagságra potenciálisan alkalmas főnemesek az érdekesek számunkra. Noha az adatgyűjtés a teljesség igényével történt, biztosak természetesen velük kapcsolatban sem lehetünk a teljes létszám meglétében. Ugyanakkor nincsen okunk a kisgyermekekhez hasonló, rendszerszintű hiányosságot vélelmezni.

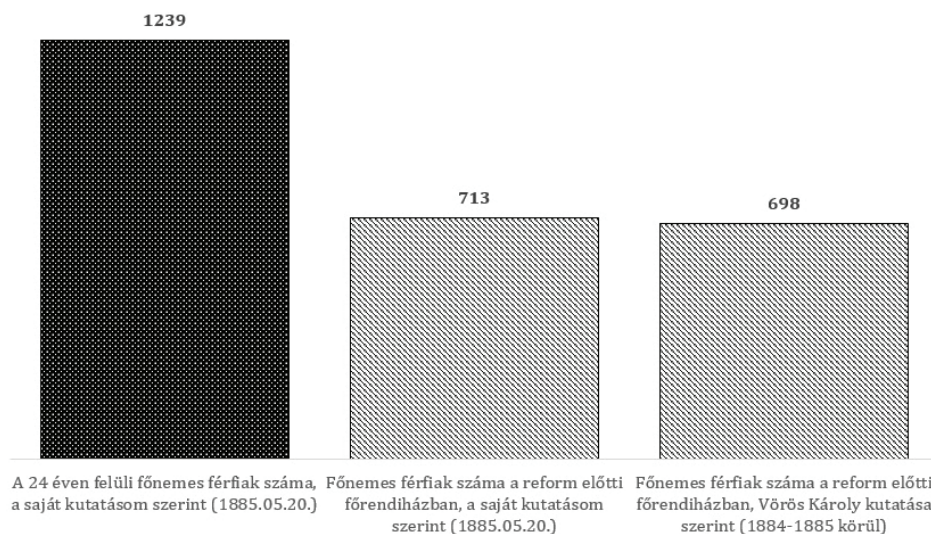
Mindezeket előre bocsátva, most már lehetőség kínálkozik a reform előtti főrendek, illetve a 24. életévüket betöltött magyar főnemes férfiak csoportjának összehasonlítására. Ehhez meg kell még említenem, hogy a 728 főnemesi címmel

vel később: „A küldött családtörténeti és leszármazási adatokat egész terjedelemben csak oly feltétel alatt közölhetem, ha ezt 30 koronával honorálni méltóztatik” (Az idézetek forrása: Török 2013: 147.). Többnyire azonban a Nagy Iván által megelőlegezett, az érdekeltek részéről valóban megmutatókozó közönyösség volt a hátráltató tényező. Kempelen az általa szerkesztett és 1931-ben kiadott Magyar főrangú családok címet viselő kötet előszavában megemlíti, hogy az eredetileg két vaskos kötetre tervezett munka „íránti érdeklődés sokkal mérsékeltebb volt, semhogy egy ilyen nagyszabású mű kiadásával járó jelentékeny kockázatot” magára vállalhatta volna. „A reá fordított rengeteg időnek tehát csak egy kis töredéke visszfénylik a jelen kötetben, melyben a legtöbb családot – érdeklődésük teljes hiányában – valóban csak »dióhéj«-ban tárgyalhattam, a kihalt családokat pedig éppen csak hogy felsorolhattam” (Kempelen 1931: 3.). Az említett munkákon kívül se szeri, se száma a különböző terjedelemben és színvonalon megírt, régebbi és újabb keletű genealógiai műveknek. Az adatbázisban esetlegesen előforduló hiányok pótlásához azonban szisztematikus levéltári és anyakönyvi kutatásokon alapuló munkákra lenne szükség, amelyek jelenleg csak elenyészően kevés nemzetség esetében állnak rendelkezésre (például: Merényi-Metzger 1997., Merényi-Metzger 1998a., Merényi-Metzger 1998b., Merényi-Metzger 2011a., Merényi-Metzger 2011b., Merényi-Metzger 2013., Merényi-Metzger 2016.). Be kell tehát érünk egy nem egészen teljes, de a lehetőségekhez képest azért arra törekvő adatbázissal.

bíró főrend közül nem mindegyik volt magyar főnemes. Itt 13 olyan személyről van szó, akik – az igazoló bizottság minden igyekezete ellenére – „per abusum” foglalták el a helyüket, azaz úgy éltek a magyar főnemességet megillető törvényhozói jogokkal, hogy leszármazásuknál fogva ez nem illette volna meg őket.⁴⁰ További 2 idegen főnemes pedig hivatalviselő tagok között volt jelen.⁴¹ Így összesen 15 főről van szó. Velük nem számolva, 1885. május 20-án 713 magyar főnemes foglalt helyet a főrendiházban.

⁴⁰ Br. Apfaltrern Rezső, gr. Berchtold Zsigmond, gr. Breuner Ágoston, gr. Buttler Sándor és Aladár, gr. Degenfeld-Schomburg Adolf, gr. Königsegg Fidél, hg. Lamberg Gusztáv, gr. Lamberg József és Károly, gr. Mittrowszky Wladimir, gr. Porcia Lajos, gr. Schaffgotsch Frigyes. Az elsőként említett kivételével az érintettek mindegyike olyan nemzetségből származott, amely rendelkezett Magyarországon honosított főnemesi ággal. Volt tehát mibe kapaszkodniuk: a főrendiházi tagságra jogosultak nyilvántartásának hiányosságai, valamint a sok generációval korábban élt indigenáktól való leszármazás ellenőrzésének nehézkessége lehetőséget kínált egyfajta fiktív rokonsági kötelék látszatának megteremtésére, függetlenül attól, hogy a jelentkező jó- vagy rosszhiszeműen járt-e el a királyi meghívólevél igénylésekor (Ballabás 2018: 75–77). Ugyanakkor az egyszer megszerzett jogot a továbbiakban nem vitatták el az illetőtől (és a leszármazottaitól) még akkor sem, ha ennek alapja utóbb valótlannak bizonyult. Az igazoló bizottság későbbi visszatekintése szerint ez az elv mutatkozott meg a reform során is, amikor „a jogosultság eredetét a törvény nem kívánta további vizsgálat tárgyává tenni, s nem kívánt kirekeszteni az új főrendiházból a régiben örökösjogon helyet foglalt olyan családokat, vagy azok egyes ágait, melyekre nézve a leszármazás már minden kétséget kizárólag nem állapítható meg. Nyilván mutatja a törvényhozásnak ezt az intencióját az a körülmény is, hogy a becikkelyező törvény a reform előtti utolsó (1884/7.) főrendi névjegyzékben szereplő összes családokat tartalmazza, azoknak kivételével, amelyek időközben fiágon való kihalta megállapítható volt” (Főrendiházi irományok 1910–1918. 23. kötet 513. 1428. szám).

⁴¹ Báró Hornig Károly scardonai címzetes püspökről, valamint báró Zsifkovics Jánosról, a horvát országgyűlés által delegált egyik követről van szó.

3. ábra

A főrendiház reform előtti tagsága és a 24 éven felüli magyar főnemes férfiak száma

Vörös Károly adatai alapján az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakának főrendiházába 698 (máshol 699) főnemes személy kapott meghívást,⁴² míg a saját kutatásom szerint 1885. május 20-án 713 magyar főnemes volt a főrendiház igazolt tagja. Az eltérés a két adat között viszonylag jelentéktelen, valószínűleg a forráskezelés különbözőségéből adódik.⁴³ Akár Vörösét, akár a saját adataimat nézzük, ezek jelentősen elmaradnak a 24 éven felüli magyar főnemes férfiak 1885. május 20-i létszámától: utóbbiak (minimálisan) 1239-en voltak, ezzel szemben a főrendiházban ugyanakkor mindössze 713 magyar főnemes rendelkezett a tagság jogával. Vagyis a teljes korú főnemes férfiaknak csak az 57,5%-a volt főrendi. Velük ellentétben 526-an (42,5%) nem szerepelnek az igazolt főrendek lajstromában.

⁴² Vörös 1987: 399., 401.

⁴³ Ahogy láttuk, a főrendiházba meghívottak 1884. szeptemberi listáját az elhunytak, hivatalukról leköszöntek, illetve a később igazoltak miatt alaposan korrigálni kell ahhoz, hogy megkapjuk az ülészak végére vonatkozó adatokat. Vörös tanulmánya sajnos nem tartalmaz lábjegyzeteket, s e tekintetben mindössze annyi derül ki belőle, hogy a Főrendiházi Irományok kötetekre támaszkodott.

Megjegyzendő továbbá, hogy míg az említett 698 fő pusztán egy többé-kevésbé pontos szám, addig az általam feltárt adat háttérében 713 konkrétan beazonosított személy áll. Ez teszi lehetővé a további elemzéseket, a különböző csoportok egymással való összevetését.

Mindebből következően hibásnak minősíthető Vörös Károly azon eljárása, amely egyenlőségjelet tesz a főrendiház reform előtti tagsága és a magyar főnemesség létszáma közé – ez a megfeleltetés ugyanis, úgy tűnik, nem igazolható.⁴⁴ Ebből adódóan nem látszik értelme annak, hogy a főnemesség egészére vonatkoztatva messzemenő következtetéseket vonjunk le a főrendiházi reform eredményéből, a cenzusnak eleget tenni képes személyek és a kiesettek arányából. Megkockáztathatnánk persze egy olyan narratívát, amelyben a reform előtti főrendiházat félretéve, most már az 1239 felnőtt főnemes férfihoz viszonyítjuk a 198 „megmaradt” főrendet, ezzel 15,9%-ra csökkentve a főnemességen belül a vagyoni képesítésnek megfelelni tudók arányát. Ezt a megoldást azonban szintén el kell vetnünk. Hiszen a felhasznált források nem igazolhatják az ebben rejlő hallgatólagos prekonceptiót, amely szerint kizárólag azok a főnemesek adóztak volna minimum 3000 forinttal a földingatlanjaik után, akik meghívást kaptak a reform utáni főrendiházba.

Konklúzió

Vörös Károly elképzelése szerint a tanulmánya egyfajta kísérlet volt „a főnemesség 1880-as évekre jellemző teljes létszámának, ezen belül a hazai eredetű és az indigenátust nyert családok és tagjaik arányának számbeli megállapítására, a legnépesebb főrangú családok-nemzetségek kiemelésére, az így nyert kategóriák egy meghatározott vagyoni-jövedelmi választóvonal szerinti megoszlásának kimutatására, – és az ezek során megoldandóként jelentkező további problémák számba vételére.”⁴⁵ A fentiekben kiderült azonban, hogy a főrendiház reform előtti tagsága megközelítőleg sem azonos a korabeli magyar főnemesség teljes létszámával. Az e feltételezésen alapuló következtetések tehát nem adhatnak valós válaszokat a felvetett problémákra. A főrendiházi reform és a magyar főnemesség birtokviszonyainak esetleges összefüggései egyébként is sokkal komplexebb megközelítést igényelnek annál, mint ami egyetlen időmetszet alapján elmondható erről a témáról. A törvény ugyanis rugalmasan kezelte a cenzusnak való megfelelést: amennyiben az „érintett családok tagjainak valamelyike nem bír a megállapított vagyoni képesítéssel, vagy ha azt későbbben elveszti, azon időtől fogva rá nézve a jog szünetel, de feléled ismét, ha ezen képesítést

⁴⁴ A főrendi tábla tagságának és a magyar főnemesség létszámának feltételezett azonossága más-nál is felbukkan. Pálmány Béla így ír a főrendek névsoráról „Szerencsére van egy korabeli hiteles és hivatalos forrástípus, amely időközönként egyfajta népszámlálást készít a szűk főrendi hatalmi csoport egészéről, úgy, hogy egyúttal lehetővé teszi családjaik, rangjaik, címeik, tisztségeik azonosítását is” (Pálmány 1997: 49.).

⁴⁵ Vörös 1987: 397.

később megszerzi”.⁴⁶ Vagyis magából a reformból nem következik automatikusan az, hogy akik 1885-ben esetleg nem feleltek meg az örökös jogú tagság feltételeinek, azok a későbbiekben sem lesznek erre képesek. A kiesetteknek vagy azok leszármazottai számára volt visszaút a főrendiházba – ahogy az egyszer megállapított vagyoni képesítést el lehetett utólag is veszíteni. A magam részéről így nem érthetek egyet Vörös azon koncepciójával sem, amelyet úgy fogalmazott meg, hogy „a személyek szintjén végzendő kutatásokban a családokon belül következetesen szétválasztandónak tartjuk a főrendiházban bent maradt és onnan kihullott személyeket”.⁴⁷ Én úgy vélem, hogy a főrendiház 1885. évi reformja nem egy véglegesen eldöntött helyzetet eredményezett, amelynek nyomán egyszer s mindenkorra elkülöníthetők lennének egymástól a „deklasszálódott” és a „vagyonos” elemek. Maga a főnemesség vagyoni helyzete pedig ennél sokkal differenciáltabb megközelítést igényel. A reform hatását folyamatában lenne célszerű vizsgálni, miközben figyelmet kellene fordítani a vagyoni képesítés megszerzését befolyásoló tényezők árnyalt bemutatására is.

⁴⁶ 1885: VII. tc. 3. §

⁴⁷ Vörös 1987: 405.